

GÜNEY KAFKASYA'DA BİTMEYEN SATRANÇ

İran'dan Rusya'ya, Şimdi Amerika mı?

Değerli Okuyucular,

Güney Kafkasya, üç büyük gücün ve onların çıkarlarının kesiştiği, tarih boyunca bitmeyen bir satranç tahtasıdır. 1750'lerden bugüne kadar bölgede hâkimiyet sırasıyla İran hanlıkları, Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler, günümüzde ise giderek artan şekilde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından temsil edilen Batı etkisiyle şekillenmiştir. Bugün yaşanan gelişmeler, aslında yüzyıllardır süren bir jeopolitik mücadelenin yeni perdesidir.

İran Hanlıklarından Çarlık Rusya'sına

18.yüzyılın ikinci yarısında Güney Kafkasya, İran'ın Kaçar hanedanına bağlı yerel hanlıklarla yönetiliyordu. Karabağ, Şeki, Gence, Nahçıvan, Erivan ve Şirvan hanlıkları, merkezi otoritenin zayıflığı nedeniyle yarı bağımsız bir yapıya sahipti. Ancak bu dönemin kalıcı olmadığını tarih bize gösterdi.

19.yüzyıl başında Rusya'nın güneye doğru yayılmasıyla bölgede dengeler kökten değişti. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları ile İran, Kafkasya'daki hâkimiyetini büyük ölçüde kaybetti. Böylece Azerbaycan toprakları ve Ermenistan'ın büyük kısmı Çarlık Rusya'sının egemenliğine girdi. Bu tarihten itibaren Güney Kafkasya, Rusya için hem bir sınır güvenlik alanı hem de Osmanlı'ya karşı stratejik bir tampon bölge oldu.

Sovyet Dönemi: Çarlık Rusya'nın Devamı

1917 Bolşevik Devrimi'nin ardından kısa bir süre bağımsız kalan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan, 1920'lerin başında Sovyetler Birliği'ne katıldı. Böylece Güney Kafkasya, yaklaşık 70 yıl boyunca Moskova'nın sıkı denetiminde kaldı. Sovyet dönemi, bir bakıma Çarlık Rusya'sının devamıydı; bölgenin stratejik kontrolü yine Rusya'nın elindeydi.

Bu dönemde İran'ın etkisi neredeyse sıfırlandı, Türkiye ise genç Cumhuriyet'in kendi iç meseleleriyle meşguldü. Böylece Kafkasya, tamamen Sovyet hâkimiyetinde bir "kapalı bölge" hâline geldi.

Soğuk Savaş Sonrası: Boşluk ve Yeni Oyuncular

1991'de Sovyetler çöktüğünde Güney Kafkasya'da büyük bir güç boşluğu doğdu. Bu boşluğu doldurmak için Rusya hâkimiyetini sürdürmek istese de Batı özellikle enerji projeleri üzerinden bölgeye girmeye başladı.

Bu noktada en kritik gelişme Bakü–Tiflis–Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı oldu. ABD ve Batılı enerji şirketlerinin öncülüğünde inşa edilen bu hat, Hazar petrolünü Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ve oradan Akdeniz'e ulaştırıyordu. Rusya bu projeden ciddi biçimde rahatsız oldu çünkü bu hat, bölgenin Moskova'ya bağımlılığını azaltıyor ve ABD'nin Güney Kafkasya'ya nüfuzunu artırıyor.

Dolayısıyla BTC, ABD'nin bölgeye gerçek anlamda girişi ve nüfuzunun başlangıcı oldu.

Ermenistan–Azerbaycan Barışı ve Zengezur Koridoru

Son yıllarda ABD'nin diplomatik atağı daha görünür hâle geldi. Washington, Rusya'nın Ukrayna savaşıyla meşguliyetini fırsat bilerek Ermenistan ile Azerbaycan arasında barış görüşmelerini hızlandırdı. Bu sürecin en dikkat çekici sonucu, Zengezur Koridoru üzerindeki tartışmalardır.

Iğdır, Nahçıvan ve Zengezur Koridoru

ABD'nin bu süreçte rolünü sadece “arabuluculuk” olarak görmek yetersiz kalır. Zira ABD'nin Zengezur Koridoru üzerinde stratejik işletme hakkı elde etmesi (99 yıllığına) bölgedeki dengeleri kökünden değiştirmiştir. ABD sadece barışı sağlamış değil, aynı zamanda Güney Kafkasya'nın kalbinde stratejik bir kontrol noktası da elde etmiştir.

Bu, sadece bir ulaştırma projesi değil, aynı zamanda bir stratejik kuşatma planı: İran'ın kuzeyden çevrelenmesi (*containment*). ABD, böylece hem İran'ın nefes borusunu daraltıyor hem de Rusya'nın Güney Kafkasya'daki varlığını sınırlıyor.

Türkiye ve İran Neden Başaramadı?

Aslında Ermenistan–Azerbaycan barışını Türkiye ve İran birlikte gerçekleştirebilirdi. Her iki ülke de coğrafi, tarihî ve kültürel olarak bu işe en yakın aktörlerdi. Fakat olmadı.

- **Türkiye**, Azerbaycan ile güçlü tarihi ve kültürel bağlara sahipti ve özellikle Karabağ Savaşı'nda sağladığı askerî ve teknolojik destekle Bakü'nün en önemli müttefiki hâline geldi. Ancak buna rağmen Ermenistan ile doğrudan diplomatik ilişki kurmakta zorlandı. Ermeni soykırımı meselesi ve Erivan'ın Batı'ya yönelimi bu süreci engelledi.
- **İran** ise farklı bir yol izleyebilirdi: Zengezur Koridoru'nun açılmasına razı olup, Orta Asya bağlantısının kendi topraklarından geçmesini teklif edebilirdi. Böylece hem transit ülke olarak önemini korur hem de ekonomik kazanç elde ederdi. Ancak İran bunu yapmadı. Bunun birkaç sebebi var: En başta gelen etnik faktördür. İran'ın kuzeybatısında (Tebriz, Erdebil, Urmiye hattında) milyonlarca Azerbaycan Türkü yaşıyor. Türkiye–Azerbaycan–Orta Asya hattı ne kadar güçlenirse, bu nüfusun “Pan-Türkist” düşüncelerden etkilenme ihtimali o kadar artar. Bu da İran'ın iç bütünlüğüne tehdit olarak görülür. Ayrıca İran, kendisini tarihsel olarak Doğu–Batı transit hattının vazgeçilmez ülkesi olarak görür. Eğer “Turan yolu” İran üzerinden geçse bile, bu hattın Türk kimliğiyle anılması, İran'ı “ikincil” konuma düşürür. Türkiye'nin Orta Asya ile

doğrudan bağ kurması, İran'ın bölgesel ağırlığını azaltır. Bu nedenle Tahran, böyle bir güzergâhın kendi topraklarından geçmesini dahi “Türk koridorunu meşrulaştırma” gibi algılayabilir.

Sonuçta her iki ülkenin çekinceleri, süreci ABD'nin kontrolüne bırakmış oldu.

Orta Asya'ya Ulaşım: Hazar mı, İran mı?

Türkiye açısından en kritik soru şu: Zengezur açılırsa, Orta Asya'ya kara ve demiryolu bağlantısı nasıl sağlanacak?

- **Birinci seçenek** Azerbaycan üzerinden Hazar kıyısına ulaşmak, oradan feribotlarla Kazakistan ve Türkmenistan'a geçmek. Bu yol pratik olsa da Rusya ve İran'ın deniz üzerindeki baskısı nedeniyle riskli.
- **İkinci seçenek** ise İran üzerinden geçecek kara ve demiryolu ağları. Bu, jeopolitik olarak daha güvenli olabilirdi fakat İran yukarıda açıkladığımız nedenlerden dolayı bu seçeneğe sıcak bakmıyor.

Dolayısıyla şu anda tek gerçekçi seçenek, Hazar üzerinden feribot bağlantısı.

Ancak burada da Rusya ve İran'ın baskı ve yaptırım gücü devreye girebilir.

Turan Hayali ve Gerçekler

Türkiye'de bazı aşırı milliyetçi çevreler, Zengezur'un açılmasını “Orta Asya'ya Türk koridoru, Turan'a giden yol” olarak görüyor. Ancak jeopolitik gerçekler çok daha karmaşık:

- ABD'nin işletme hakkı bölgeyi fiilen Batı'nın kontrolüne sokuyor.
- Rusya ve İran bu bağlantıyı sürekli denetim altında tutacaktır.
- Orta Asya devletleri de kendi çıkarları doğrultusunda mesafeli davranabilir.

Dolayısıyla “Turan” hayali siyasi söylemde yer bulsa da sahadaki koşullar buna henüz elverişli değil.

Gelecek: ABD'nin Yükselişi, İran ve Türkiye'nin Kaybı

Bütün bu gelişmelerin sonunda tablo nettir:

- 1750'lerde İran hanlıkları vardı.
- 19.yüzyılda Çarlık Rusya'sı hâkim oldu.

- 20.yüzyılda Sovyetler bu hâkimiyeti sürdürdü.
- 21.yüzyılda ise ABD bölgeye yerleşmeye başladı.

Rusya, Ukrayna savaşı nedeniyle Güney Kafkasya'ya eskisi kadar odaklanamıyor. İran kendi ideolojik kaygıları nedeniyle fırsatları kaçırıyor. Türkiye ise yeterince etkin diplomasi geliştiremiyor. ABD ise bu boşluklardan ustaca faydalıyor.

Önümüzdeki dönemde ABD'nin bölgedeki yatırımlarının artması, enerji ve ulaştırma projeleri üzerinden etkisini pekiştirmesi beklenmelidir. Güney Kafkasya'nın geleceği, tıpkı geçmişte olduğu gibi, dış güçlerin satranç tahtasında şekillenmeye devam edecek gibi görünüyor. ABD, bu boşlukları stratejik yatırımlar ve diplomasiyle doldurarak Güney Kafkasya'da 21. yüzyılın yeni hâkim gücü olmaya doğru ilerliyor.

Mücahit Özden Hun

17 Ağustos 2025